

MARKO ANTUN DE DOMINIS U PISMIMA HUGA GROTIUSA

Matija BERLJAK, Zagreb

Autor u članku – na temelju pisma što ga je Grotius uputio samom De Dominisu, ali imajući u vidu i pisma koja je napisao drugim važnim, ujecajnim ljudima svoga vremena, a u kojima ga spominje – želi dati mali prilog boljem poznavanju lika i djela slavnog – hvaljenog i napadanog, katolika i protestanta, pravovjernika i krivovjernika – Marka Antuna de Dominisa. U tim pismima piše o njemu, o njegovoj spisateljskoj djelatnosti, posebno o djelu »De republica ecclesiastica«, govori o njegovu radu na pomirenju crkava, o jedinstvu i miru među religijama, o politici i diplomaciji... Hvali ga, poštuje, štoviše ima prema njemu strahopoštovanje. Nadao se od njega pomoći za sebe, za svoje istomišljenike; moli ga da svojim položajem, utjecajem pomogne da se razdori u Crkvi smire, jer je i sama država (Nizozemska) u opasnosti zbog neprijateljstava koja se sve više razbuktavaju. Neka Grotiusova pisma pokazuju i određenu resignaciju, a nije krio niti svoje razočaranje zbog De Dominisova povratka i opoziva onoga što je prije napisao i naučavao. U pismima Grotius ga prati od Splita i napuštanja nadbiskupske stolice, boravka u Veneciji, zadržavanja u Rotterdamu i veličanstvenog dolaska u Englesku pa do njegova neslavnog završetka, prije točno 375 godina, u Rimu.

UVOD

Marko Antun de Dominis (1560.–1624.)¹ i Hugo Grotius (1583.–1645.)² živjeli su u nemirnim vremenima društvene, gospodarske, političke, vjerske... preobrazbe, pa onda nije ni čudo da su imali iste probleme i tražili teoretska i praktična rješenja, te davali gotovo istovjetne odgovore o uspostavi mira među religijama, o obnovi tako željenog jedinstva među crkvama. Pokušavali su dati odgovor o ulozi građanske i crkvene vlasti u rješavanju nagomilanih problema, nadali su se sjedinjenju, priželjkivali od sviju toleranci-

¹ O njegovu životu i djelu te navedenu bibliografiju vidi u: NOEL MALCOLM, *De Dominis (1560–1624): Venetian, Anglican, Ecumenist and Relapsed Heretic*, London, 1984.; M. A. de DOMINIS, *A Manifestation of the Motives* (izd. V. Tudjina Gamulin), Zagreb – Split, 1997.

² O njegovu životu i djelu te navedenu bibliografiju vidi u: M. BERLJAK, *Il diritto naturale e il suo rapporto con la Divinità in Ugo Grozio*, Roma, 1978.; P. HAGGENMACHER, *Grotius et la doctrine de la guerre juste*, Genève, 1983. (veoma opširna bibliografija nalazi se od str. 645 do 672).

ju i zalaganje na temelju osnovnih načela, na temelju onoga što je svima zajedničko, barem da se nesloge uklone među odijeljenim crkvama a i unutar iste Crkve među suprotstavljenim stranama. Razmišljali su, govorili i pisali o vjeri, o odnosu Crkve i države, o crkvenoj politici, bavili se diplomacijom. Iz Grotiusovih pisama očito je kako je on bio uvjeren da Splitsanin velike kulture, pobožnosti i tolerancije De Dominis dijeli njegove ideje o uspostavi nekadašnjeg mira i jedinstva u Kristovoj Crkvi. Grotius, da bi pokazao kako je na ispravnoj strani, da bi se opravdao pred onima koji su ga napadali, navodi primjer Dominisova života, njegove postupke a posebno ono što je napisao. Pisma pokazuju da ga je pomno pratio, imao u njega neograničeno povjerenje, da je proučavao i širio njegove ideje, da je očekivao od njega razumijevanje i pomoć za nevolje koje su zadesile Crkvu i njegovu domovinu. Doista je zanimljivo što piše veliki, poznati i od svijeta hvaljeni Hugo Grotius o Marku Antunu de Dominisu, prema kojem je imao 'strahopoštovanje'. Ta pisma pomažu nam da bolje upoznamo njegovu misao, lik i djelo, da shvatimo značenje i ulogu koju je imao u tadašnjoj Europi, čak i od nas zaboravljeni 'Splitsanin'.³

U ovom radu, a na temelju Grotiusovih pisama, ponajprije govorimo o De Dominisovu hrabrom ali nepromišljenom odlasku iz Splita, zatim o njegovu hvaljenom i obećavajućem boravku u Londonu, te na kraju o njegovu iznenadnom povratku i neslavnom završetku u Rimu, koji se dogodio u prosincu, točno prije 375 godina.

I. DE DOMINISOV ODLAZAK IZ SPLITA

Nadbiskup Marko Antun de Dominis, primas Dalmacije i Hrvatske,⁴ definitivno napušta Split i mjesnu Crkvu 1615. godine i odlazi u Veneciju, gdje je dobrodošao jer je branio Republiku od Rimskog interdikta.⁵ No ubrzo je uvidio da u tom gradu nije siguran za svoj život pa planira put u Englesku.⁶ U toj namisli pomaže mu engleski veleposlanik u Vene-

³ Zanimljivo je da najvažnije osobe onoga vremena (H. Grotius, D. Carleton, P. Sarpi, F. Micanzio, J. Kepller, J. Gillot, I. Newton...) često u svojim djelima i pismima De Dominisa jednostavno nazivaju 'Splitsaninom'.

⁴ »Il decreto di nomina all' Arcivescovo di Spalato è in data 15 novembre 1602 e il giorno 20 gli fu conferito il pallio di Primate di Dalmazia e Croazia« – vidi *Marc' Antonio de Dominis. La pace della religione* (prir. Enrico de Mas), Pisa, 1990., str. 23.

⁵ Dokumentaciju i tekst o toj obrani pronađen u Veneziji vidi u: S. LJUBIĆ, *Prilog k razpravi o Markantunu Dominisu Rabljaninu*, u: »Starine na sviet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti«, Knjiga IV, Zagreb, 1872., str. 1–18.

⁶ Usp. V. GORTAN, *Biografski podaci o Marku Antoniju de Dominisu*, u: »Encyclopaedia moderna« (EM), II, Zagreb, 1967., br. 5–6, str. 86: De Dominis je bio sumnjiv inkviziciji jer se saznalo da piše opsežno teološko djelo koje nije u skladu s katoličkim naukom. Zanimljivo je da se i Johannes Kepler iz Praga zanima za život De Dominisa: »...la figura imponente del celebre arcivescovo (imponente anche per la corporatura, come Falstaff) sembrava sovrastare ogni altra sulla scena politica tanto che ad alcuni faceva davvero paura: ci fu anche chi si offrì al Nunzio a Venezia per andare ad appiccare fuoco alla sua dimora, bruciando il reo insieme ai suoi libri...(Bibl. Correr ms. 2355)... trepidante, Kepler chiedeva al patrizio veneziano Vincenzo Bianchi se De Dominis era morto, ricevendo la risposta che ancora viveva, e viveva per andempiere in pieno al lieto pronostico portato dalla stella: il liberatore atteso, il 'nuovo Eccardo' era venuto, ma ancora tardava a operare« – E. de MAS, *Prodromo u Marc' Antonio de Dominis. La pace della religione*, nav. dj., str. X–XI; vidi također *Giovanni Keplero. L'armonia del mondo*, Pisa, 1994., str. XXIX ss.

ciji Dudley Carleton.⁷ Dominisov izbor bio je logičan. Naime, Anglikanska je crkva od svih protestantskih crkava bila najbližnja Rimskoj katoličkoj crkvi, a i sam kralj Jakob I. činio mu se tolerantan, zastupao je ideje o upravi Crkve kao i on. Ipak ono najvažnije bilo je da je taj kralj pružio utočište, zaštitu i kraljevsko gostoprimstvo De Dominisu, koji je bio u nevolji, ali ne samo njemu nego i svim liberalnim intelektualcima.⁸

U Veneziji, dakle prije nego je pobjegao u Englesku, već je imao pripravljen talijanski tekst »Obrazloženja odluke o svojem putovanju«. Taj proglas Dominis je napisao vlastoručno i nosi naslov *Manifesto di Mons.re Marc' Antonio de Dominis Arcivescovo di Spalato per la dipartita d' Italia*; na kraju je stranice potpis i dan odlaska – »In Venetia, li 20 settembre 1616«.⁹ Stigavši u Heidelberg, tiska iste godine, ali na latinskom jeziku, da bude pristupačnije što većem broju zainteresiranih, svoje »Obrazloženje« pod naslovom *Marcus Antonius de Dominis Archiepiscopus Spalatensis suae profectionis consilium exponit*. Od tada taj spis kruži Europom, osobito protestantskim zemljama, a prevodi se na mnoge jezike. De Dominis u spisu navodi glavne razloge zašto je napustio Splitsku nadbiskupsku stolicu i pošao na »putovanje ili čak izlazak iz Babilona« ali nadodaje da taj »bijeg bude daleko od svake sumnje u raskol«. On bježi »od zabluda, bježi od zloupotreba, bježi da ne bude učesnik u zločinima Babilona i da ga ne pogode njemu namijenjeni udarci, ali ipak zbog ljubavi koju duguje svetoj katoličkoj crkvi nikad se od nje ne odjeljuje...«. U spisu navodi ukratko sadržaj deset knjiga njegova glavnog djela *De republica ecclesiastica*, »koje već dugo imam pripravljeni pa ću ga odmah dati u štampu...«.¹⁰ Dok je Sveta kongregacija ta djela odmah stavila na »Index« zabranjenih knjiga,¹¹ u protestantskim zemljama te su knjige bile prihvaćene s oduševljenjem jer su bile shvaćene kao borba protiv zajedničkog neprijatelja. Oni su smatrali da su Dominisove ideje iste ili veoma slične onima koje i oni zastupaju i za koje se bore.

Spomenuto »Obrazloženje« stiglo je u Nizozemsku iste godine kad je i tiskano, te je bilo prihvaćeno s oduševljenjem posebno od onih koji zastupaju popustljiva mišljenja, tako zvani »remonstranti«,¹² kojima je pripadao i Hugo Grotius. Zapravo, on je bio jedan od najgorljivijih širitelja, zagovornika ideja koje je u svom spisu zastupao Splićanin. Njegov

⁷ Diplomata Dudley Carleton (1573.–1632.) bio je engleski veleposlanik u Veneziji od 1610. do 1615., a nakon toga obavlja istu službu u Haagu od 1616. do 1625. godine.

⁸ Usp. Francesco Bacone. *Ireneo o i gradi della Città di Dio* (prir. E. de Mas), Pisa, 1990., str. XV, gdje među ostalim piše: »Negli anni in cui Bacone visse, Londra divenne un grande polo d' attrazione per gl' intelletuali liberali e il re Giacomo I, questo mentovano Salamone del tempo suo, si gloriava di offrire la sua regale protezione e ospitalità ad un Vanini, ad un Casaubon, ad un Sarpi, ad un De Dominis e a tanti altri ingegni eminenti, posti al di sopra delle confessioni religiose e degli schieramenti di parte.«

⁹ Rukopis se nalazi u Nacionalnoj biblioteci sv. Marka u Veneciji – katalogiziran je među Mss. ital., classe VII cod.1220, coll. LXXIV,2, c. 23r–45v.

¹⁰ M. A. de DOMINIS, *Suae profectionis consilium exponit*, Heidelberg, 1616., t. 14 – prijevod V. Gortana u EM, nav. dj., str. 90–92.

¹¹ Dekret nosi nadnevak 12. studenoga 1616. Latinska prva stranica i engleski prijevod dekreta vidi u M.A. de DOMINIS, *A Manifestation of the Motives* (prir. V. Tadjina Gamulin), Zagreb – Split, 1997., str. 62–67.

¹² Usp. Ugo Grozio. *Il potere dell' Autorità Sovrana in ordine alle cose sacre* (prir. Lucia Nocentini), Pisa, 1993., str. LIX. ss.

prijatelj Jan Witenbogaert,¹³ inače lider remonstranata, odmah prevodi tu brošuru na nizozemski jezik.¹⁴ Stoga nije ni čudo da Hugo Grotius s nestrpljenjem čeka susret s De Dominisom, čovjekom kojemu se divio, prema kojem je imao strahopoštovanje, o kojem je govorio i pisao. Dominisov put za London vodio je preko Nizozemske a sve u organizaciji engleskog veleposlanika Carletona. I doista stiže u Haag 19. studenoga 1616., gdje je bio gost samog *statholdera* Moritza von Nassaua¹⁵ i najutjecajnijih ljudi Sjedinjenih pokrajina. Zanimljivo je da veoma poznat slikar Mierevelt, koji je već 1608. godine portretirao Grotiusa,¹⁶ tijekom tog posjeta portretira i De Dominisa.¹⁷ U Nizozemskoj naš je Splićanin svuda i od svakoga nailazio na poštovanje. Pozvali su ga i u Rotterdam, gdje među ostalim uglednicima političkog, znanstvenog i vjerskog života susreće i Huga Grotiusa, kako nam to on sam svjedoči u jedinom pismu koje je napisao Dominisu, a vidjet ćemo da je to pismo bila njegova velika pogreška.¹⁸ Susreo ga je sa »strahopoštovanjem« jer je poznao njegov život, znao je da je vršio visoke crkvene službe, da je bio biskup u Senju, pa nadbiskup u Splitu da je imao problema, smatrao je da je bio neshvaćen u svojoj sredini i Crkvi, da je izabrao izbjeglištvo jer je želio biti slobodan i zbog toga duboko je vjerovao da može i hoće svojim ugledom, pismima, knjigama pomoći u nevoljama u kojima se

¹³ Jan (Johannes) Witenbogaert ili Uyttenbogaert (1557.–1644.) bio je pastor Erazmove formacije – o njemu, o njegovu utjecaju i prijateljstvu s Grotiusom te o njegovoj ulozi u previranjima u Nizozemskoj vidi: *Ugo Grozio. Il potere del' Autorità Sovrana in ordine alle cose sacre* (prir. Lucia Nocentini), Pisa, 1993., str. XLV–LX; L. NOCENTINI, *Introduzione* u »Ugo Grozio. Conciliazione dei dissensi sulla predestinazione« (prir. Lucia Nocentini), Pisa, 1997., str. XXXIX ss.

¹⁴ Naslov prijevoda glasi: *Verclaringhe vanden Motiven ende oorsaecken Daar door de E. Heere Marcus Antonius De Dominis... bewogen is geweest 't Pausdom le verlaten, ende sich herwaerts over le begheven, 's-Gravenhage*, 1616. – o tome vidi više u: H.-J. van DAM, *Italian Friends Grotius, De Dominis, Sarpi and the Church*, u: »Nederlands archief voor kerkgeschiedenis – Dutch Review of Church History«, 75–2, str. 198–215, a posebno str. 203, gdje autor piše: »The pamphlet was read everywhere...Most of the sentiments expressed in it fit the Remonstrants exactly; parts of it could have been written by Grotius himself...« te dodaje: »Before the end of 1617 the declaration had run into more than nine Latin editions.«

¹⁵ Moritz von Nassau (1567.–1625.) bio je na početku za toleranciju kao i Grotius (kojega u tom mišljenju još više utvrđuju Dominisovi spisi), dakle zastupao je načela Jakoba Arminiusa (Hermandszoon ili Hermensen) (1560.–1609.), no kasnije zbog političke situacije zastupa zagrižljiva mišljenja Francoisa Gomara (1563.–1641.) o predestinaciji te na taj način još više utvrđuje svoj politički položaj. O tome vidi u: Giampiero BOF, *Storia della teologia protestante da Lutero al secolo XIX*, Brescia, 1999., str. 123–125.

¹⁶ Vidi u: H.-J. DAM, *Italian Friends...*, nav. dj., str. 204.

¹⁷ Michiel Jansz. van Mierevelt (1567.–1641.) – nizozemski slikar, dvorski portretist. Mnogi su portreti reproducirani u bakrorezu, tako i taj De Dominisov – jedan od njih nalazi se i »u kr. zem. arhivu u Zagrebu« (sada Hrvatski državni arhiv) – vidi u: F. BUČAR, *Povijest Hrvatske protestantske književnosti za Reformacije*, Zagreb 1910., str. 25; postoji i malo drukčija varijanta (drukčiji tekst, dodane knjige, stol, ruke...), no riječ je o istom portretu koji je učinio Mierevelt kada je Dominis imao 57 godina – vidi preslik iz »both early editions of the first volume of *De republica ecclesiastica*« u: M. A. de DOMINIS, *A Manifestation...*, nav. dj., str. 70 (tu nije ustanovljeno tko bi bio autor portreta).

¹⁸ Pismo je bilo objavljeno u: *Praestantium ac eruditorum virorum Epistolae ecclesiasticae et theologicae quarum longe major pars scripta est a Jac. Arminio, Joan. Uytenbogardo, Conr. Vorstio, Ger. Joan. Vossio, Hug. Grotio, Sim. Episcopio, Casp. Barlaeo*, Editio secunda, ab innumeris mentis repurgata, et altera parte auctior, Amstelaedami, 1684., str. 487–488, pod br. 294; to je pismo tiskano uz male razlike i u kritičkom izdanju Grotiusovih pisama *Briefwisseling van Hugo Grotius*, vol. I. (uredio P. C. Mohuysen), s-Gravenhage, 1928., br. 542, str. 592–593 – taj latinski tekst pisma i usporedni naš hrvatski prijevod, koji mi navodimo u ovome članku (*Pismo*), nalazi se u: M. BERLJAK, *Susret Marka Antuna de Dominisa i Huga Grotiusa u Rotterdamu*, u: »Croatia christiana periodica«, br. 41, god. XXII, Zagreb, 1998., str. 131–135.

našla njegova domovina i Crkva. Taj susret ostavio je dubok dojam na 34-godišnjeg Grotiusa, štoviše ohrabrio ga je da mu piše: »...preostalo mi je barem duhom promatrati onu sliku Tvoje čovječne uzvišenosti koju imam duboko urezanu u srcu...« i zbog toga piše Grotius da se usuđuje poremetiti Dominisove planove »odloživši pravilo strahopoštovanja«. ¹⁹

II. BORAVAK U ENGLESKOJ

De Dominis se kratko vrijeme zadržao u Nizozemskoj i ostavio izvanredan dojam. Ulio im je nade da će se beskorisne rasprave, nemiri i nesloge u njihovoj Crkvi smiriti, te da će opet zavladatai, ne samo kod njih nego i među svim kršćanskim crkvama, onakvo jedinstvo kakvo je bilo u prvim vremenima kršćanstva. Obećao im je i svoju pomoć. Nakon toga otplovio je brodom, koji mu je na raspolaganje stavio sam Moritz von Nassau, te je već 14. prosinca 1616. u Doveru. ²⁰ Vijest da je jedan katolički biskup pobjegao u jednu protestantsku zemlju brzo se proširila Europom, jednima na zgražanje a drugima na likovanje. ²¹ S jedne strane u Engleskoj su ga oduševljeno primili kralj Jakob I. i najviše crkvene i građanske vlasti. Hvale ga, laskaju mu, daju mu veoma važna mjesta u anglikanskoj crkvenoj hijerarhiji. Razlog je potpuno jasan. Dominis, katolički nadbiskup, uz to i veoma ugledan, potpuno se uklapa u njihove planove u borbi protiv Rimske kurije, pa na kraju krajeva i u borbi protiv Katoličke crkve. S druge strane budno ga prate na svakom koraku, čak zavidno. Potiču ga da što prije izda već pripravljeno djelo *De republica ecclesiastica*, ali se i boje i budno paze da bude »potpuno jasan u pitanjima religije«. ²²

S puno većim povjerenjem i nadama prate iz Nizozemske Splitskaninov boravak i njegove aktivnosti u Londonu. I sam Grotius želi, o čemu nam svjedoče pisma, što više doznati o Dominisu. Tako John Overall ²³ javlja Grotiusu da je za božićnih blagdana slučajno bio s kraljem Jakobom I., koji ga je tom prigodom pitao je li razgovarao sa splitskim nadbiskupom o teološkim pitanjima. Odgovorio mu je da jest i da se slaže s njim o nekim pitanjima, posebno s njegovim odgovorima danim u svezi s raspravom u Nizozemskoj o predestinaciji. Naime, Dominis je kazao Overallu da su tamo problemi ne zbog vjere, nego zbog teologije. I sam kralj se s tim slaže, jer to nema veze s »katoličkom vjerom«, nego da su to

¹⁹ Grotiusovo *Pismo*, str. 131.

²⁰ Usp. V. GAMULIN, *Regesta dokumenata iz arhiva Public Record Office u Londonu koji su vezani uz boravak Marka Antonija de Dominisa u Engleskoj*, u: »Zbornik Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Zagrebu«, vol. 13, Zagreb, 1983., str. 200.

²¹ Zanimljivo je što u svezi s Dominisom piše Talijan, redovnik Paolo Sarpi, Francuzu Jacquesu Gillotu javljajući mu o njegovu odlasku – s jedne strane hvale ga, a s druge strane omalovažava njegovo dalmatinsko (očito iz konteksta hrvatsko) podrijetlo i njegov isusovački odgoj: »...Dall' amico ho avuto notizie sull' Arcivescovo di Spalato, posteriore alla sua partenza...Ed io l' ammirerei se egli fosse vissuto in Francia dove nessuno è privato del diritto di parlare e di ascoltare scambievolmente, ma essendo vissuto fin dalla culla in un luogo dove gli uomini sono orbatu finanche della libert di pensare, mi fa meraviglia che un dalmata (una gente che vale più per la forza che per l' ingegno) e per di più allevato negli ergastoli dei Gesuiti, abbia potuto uscire dalle tenebre...« – pismo se nalazi u: *Fulgenzio Micanzio. La speranza dell' unione con Lettere ireniche di Polo Sarpi* (priredio Enrico De Mas), Pisa, 1990., str. 142.

²² V. GAMULIN, *Regesta...*, nav. dj., str. 202 ss.

²³ John Overall bio je dekan katedrale sv. Pavla u Londonu, a kasnije biskup Coventryja i Lichfeldena.

»teološke rasprave« i zato drži da se takve rasprave ne bi trebale voditi javno, jer su one na štetu naroda. Ako se već vode, to treba činiti privatno, među učenicima, i to na temelju Svetoga pisma i svjedoka Starine. Uz to drži kako je nepromišljeno da ljudi raspravljaju o Božjoj predestinaciji tako sitničavo »tamque confidenter asserere, quasi caelis delapsi divinis consiliis interfuisent«. S tim kraljevim mišljenjem složili su se i svi nazočni biskupi.²⁴ U istome pismu Overall, odgovarajući na Grotiusovu pošiljku, ističe da mu je žao zbog situacije u kojoj se našla njegova domovina zbog teoloških svađa o predestinaciji, koje vode u raskol, ali mu je drago zbog pisma i njegove knjige koju još nije pročitao.²⁵ Riječ je o djelu *De imperio summarum potestatum circa sacra*, koje je Grotius napisao već 1614. a tiskano će biti, uz ispravke i dodatke, tek 1647. godine.²⁶ U tom djelu Grotius se bavi manje-više istim temama kao i Dominis u *De republica ecclesiastica*, a to su: odnos Crkve i države, crkvena i državna politika, vjera, mir i jedinstvo, pravo i tolerancija, eku-
menizam...

U pismu slavnom profesoru u Heidelbergu Lingelsheimu Grotius ističe da njegove ideje u svezi s jedinstvom Crkve, pitanjima vjere, teologije, sadržane u *De imperio* a i drugim njegovim spisima, zastupa i De Dominis kao i drugi engleski visoki crkveni dostojanstvenici. Stoga on zaključuje: kad se ne mogu složiti oni među sobom u Nizozemskoj, najbolje bi bilo da presudu donesu drugi, pošto im se pravilno iznese problematika.²⁷ To će Grotius i učiniti, ali će ga ta pogreška skupo stajati jer stranci imaju često, uz istinu i pravdu, uz ono što pišu i govore, i svoje interese iznad svega.

²⁴ Pismo je napisano u Londonu 30. lipnja 1617. Ono što se odnosi na predmet glasi: »...Aderam forte Serenissimo regi nostro in postremis festis Natalitiis Christi Servatoris, cum quaereret ex me de Archiepiscopo Spalatino, qui paulo ante ad nos venerat, num quos cum illo de rebus Theologic(is) sermones habuissem; ubi cum respondissem, habuisse me aliquos, et in his me quadam eius sententiam valde probare, quam ille de vestris controversiis de praedestinatione, dum per vos transiret, interrogatus responderat: non illas sibi videri res fidei catholicae, sed disputationis Theologicae, ideoque non esse permittendum, ut conscionatores hisce de rebus, publicis et adversis concionibus ad distractionem plebis inter se contenderent, sed potius privatis colloquiis doctorum, ex liquidis S. Scripturae et antiquitatis testimoniis easdem componerent, subiecit Serenissimus rex se eiusdem esse sententiae, viderique sibi temerarium de huiuscemodi quaestionibus divinae praedestinationis tam scrupulose homines contendere, tamque confidenter asserere, quasi caelis delapsi divinis consiliis interfuisent; quam gravissimam Serenissimi regis sententiam Episcopi qui aderant comprobarunt....« (*Briefwisseling* ..., vol. I, nav. dj., br. 516, str. 572).

²⁵ Isto, str. 571: »Clarissime Domine, redditae sunt mihi literae tuae, cum libro de iperio summarum potestatum in sacris ...Sed quantum gaudii ex libro tuo, tantum doloris ex literis percepi, quibus controversias vestras de praedestinatione recruduisse, perque insanas calidorum hominum molitiones in schisma passim erupisse intellexi, quasi scilicet in illis scitis Theologicae disquisitionis sita esset ipsa salus fidei catholicae... Quam brevi remitti tibi librum velis, cupio cognoscere...« Pitanje je da li Overall knjigu zaista još nije pročitao ili nije htio tog časa izreći svoje mišljenje, zbog neprilika koje bi mogao imati u svezi s odgovorima koje Grotius daje.

²⁶ O tom djelu vidi u: *Ugo Grozio. Il potere dell' Autorit Sovrana in ordine alle cose sacre*, nav. dj.; H.-J. DAM, nav. dj., str. 199 ss.

²⁷ Usp. *Briefwisseling*..., nav. dj., br. 528, str. 579. Grotius piše G. M. Lingelsheimu doslovno: »...Ut ad caetera veniam, gaudeo Paraeum perstare in discrimine quaestionum fidei et quaestionum theologiarum; quae autem apud nos disputantur posterioris esse generis plurimi sumae religionis et doctrinae viri indicant. Nuper admodum ex Britannia accepimus episcopi Spalatini et aliorum Angliae antistitum iudicium, quo id clare continetur. Arminii pars sua pro necessariis non venditat, sed aequum ius ac libertatem aut fandi aut tacendi iuxta dissidentes postulat. Rectius posse exquiri exterorum iudicia, statu controversiae recte formato, fateor. Sed puto cuilibet erudito non esse difficile, statum ex Hagiensi collatione, quae latino sermone edita est, exstruere...«

Svi su željno očekivali kada će se u Londonu pojaviti iz tiska Dominisovo glavno djelo *De republica ecclesiastica*. To se dogodilo tijekom 1617. godine. Zanimljivo je da on šalje već u kolovozu tri primjerka²⁸ svoga djela u Nizozemsku s popratnim pismom datiranim po julijanskom kalendaru 17. kolovoza 1617.²⁹ Zanimljivo je da je Grotius sve to odmah znao.

Već 18. rujna 1617. u pismu Vossiusu³⁰ on spominje De Dominisa, čovjeka začuđujuće učenosti, koji im je poslao, zajedno s popratnim pismom, četiri od deset knjiga³¹ koje je obećao da će tiskati o upravljanju Crkvom. Uz to obećava da će u sljedećim knjigama koje će tiskati uzeti u obzir i rasprave koje se vode u Nizozemskoj, no već sada napominje da se tako važna pitanja moraju raspravljati u zajedništvu s ostalim crkvama.³² Taj prvi svezak *De republica ecclesiastica* Grotius je već posjedovao u svojoj biblioteci prije nego je 1618. osuđen na doživotni zatvor.³³

Iz svega je vidljivo da je upravo Hugo Grotius bio jedan od najoduševljenijih pristalica De Dominisova života i djela. Bio je oduševljen da se mogao susresti i biti na večeri s tako velikim čovjekom čije su ideje, pisma i knjige ulijevale nadu i za Crkvu i njegovu domovinu. To su bili razlozi koji su ga potaknuli da mu osobno piše u London.

Poznato je da mu je napisao samo jedno pismo, i to 30. listopada 1617. godine,³⁴ u kojem ga moli da im pomogne osobno, a i kod učenih i moćnika u Engleskoj, da se rasprave, razdori i neprijateljstva kod njih smire, jer je u opasnosti ne samo Crkva nego i sama država. U pismu ga podsjeća na njihov susret u Rotterdamu, govori o veoma uglednom Petru Hoofdiusu, koji mu donosi pismo; on mu uz to može i bolje objasniti teške prilike u Nizozemskoj. Hvali Dominisovo pismo i knjige koje govore »o istinitoj upravi Crkve«, divi se njegovoj pobožnosti, biskupskoj slobodi, spremnosti da »zbog raspaljenih prepirki o predestinaciji rascjep Crkve« pobije, te da uz to i s »bratskom ljubaznošću« ukazuje na lijek i pruža pomoć. Veoma otvoreno, ali neoprezno, štoviše naivno, dodaje da tim nevoljama koje imaju pridonosi i engleski veleposlanik u Haagu Dudley Carleton. Naime, on se stavio na stranu, štoviše drži govore u prilog onih koji zastupaju zagrižljiva mišljenja

²⁸ O tim primjercima H.-J. van Dam, nav. dj., str. 204, piše: »Three of the first copies of *De Republica* Volume One to come from the press were sent to Carleton, Murice of Orange and the States General in August 1617...«

²⁹ Tekst Dominisova pisma na latinskom jeziku i naš hrvatski prijevod te detaljnije o tom pismu vidi u: M. BERLJAK, *Dva pisma Marka Antuna de Dominisa u svezi njegovoga djela 'De republica ecclesiastica'*, u: »Croatica christiana periodica«, br. 40, god. XXI, Zagreb, 1997., str. 1–12.

³⁰ Gerhard Johannes Voss (Vossius) bio je Grotiusov prijatelj s kojim se često dopisivao. Vidi u: *Ugo Grozio. Il potere...*, nav. dj., str. XLVI–LX, 147.

³¹ O tome više vidi M. BERLJAK, *Dva pisma Marka Antuna de Dominisa...*, nav. dj., str. 2–11.

³² Vidi *Briefwisseling...*, nav. dj., vol. I, br. 532, str. 584–585. On doslovno piše: »Archiepiscopus Spalatensis Vir admirandae eruditionis misit Ordinibus Foederatis exemplum quatuor librorum e decem quos promisit de Regimine Ecclesiae. Addit Epistolam in qua ostendit dolorem suum de nostro Schismate praesertim tam levi – ita loquitur – de causa. Promittit sententiam suam se explicaturum libris posterioribus; interea offert consilium, et rem putat talem in qua sine aliarum Ecclesiarum suffragio nihil agi debeat.«

³³ U njegovoj zaplijenjenoj biblioteci tada se već nalazio i »werk van Marcantonio de Dominis *De Republica ecclesiastica*«. Vidi u: P. C., MOLHUYSEN, *De bibliotheek van Hugo de Groot in 1618*, Amsterdam, 1943., str. 4. O tome svjedoči i pismo koje je iz zatvora u tvrđavi Loevestein napisao svojem šurjaku da mu pošalje Dominisovu knjigu *De republica*. Usp. *Briefwisseling...*, nav. dj., vol. II, str. 15, od 14. lipnja 1619. Pitanje je da li je to možda jedan od onih triju primjeraka Dominisove knjige koje je poslao u Nizozemsku.

³⁴ O tom *Pismu* vidi 18. bilješku.

(gomaristi), a protiv je remonstranata, tj. onih »koji zastupaju popustljivo mišljenje«. A i sam engleski kralj Jakob I. jasno je izjavio »da je malo članaka vjere za spasenje nužno, i kad se oni pravilno postave, ne treba dijeliti jedinstvo Crkve zbog razmimoilaženja u ostalim člancima«. Na kraju moli da im kralj pošalje »pogodne muževe radi razrješavanja učenih prepirki« te na taj način pomogne. Na kraju iskreno napominje da je o Hoofdiusu, koji je otputovao u Englesku »da bi tamo gdje može pripomogao domovini dok je u teškoćama«, pisao i »elienškom³⁵ i koventrijskom biskupu.«³⁶

Istoga dana piše pismo sličnoga sadržaja prijatelju Overallu³⁷ u kojem spominje da je preporučio splitskom i elienškom biskupu, a i njega moli i zaklinje da pomognu »Crkvi i Republici« da se oslobodi zla koje joj prijete. Nevolja je još veća jer i kraljevski poslanik Carleton zagovara, i to u kraljevo ime, one čija naučavanja vode u najgori raskol. Sve njih moli i zaklinje da se zauzmu za istinu i da na taj način pridonesu tako potrebnoj slozi i jedinstvu. Napominje da će im sve to još bolje protumačiti Hoofdius, koji je svjedok i očevidac svih tih događaja. On im nosi i korisne isprave za bolje razumijevanje situacije. Kako je Grotius bio optužen od gomarista da zagovara »socinizam«, sastavio je obranu »contra Socinum« pa u tom pismo moli Overalla da mu dadne primjedbe na raspravu³⁸ kako bi ih mogao uvrstiti kad bude tiskao to djelo, dodavši da je riječ o veoma važnom pitanju, a krivi odgovor mogao bi izazvati ozbiljne posljedice za jedinstvo Crkve.

Ishod tih Grotiusovih pisama bio je za njega, a i za Arminijeve glavne pripadnike remonstrante katastrofalan. Naime, De Dominis nije bio samo lojalan engleskom veleposlaniku Carletonu nego mu je bio zahvalan jer on je njegov »izbavitelj«, a uz to on se brine preko veza da mu bude što bolje u Londonu.³⁹ Stoga je jasno da on nije mogao a niti htio bilo što učiniti u svezi s Grotiusovom molbom, jer to ne bi bilo samo protiv Carletona nego i protiv engleskog kralja koji ga je ugostio, a čiju je politiku veleposlanik u Haagu samo provodio u Sjedinjenim pokrajinama. Uz to čini se da De Dominis nije u to vrijeme dobro poznao protestantizam, a niti doktrinalne i političke podijeljenosti u tim zemljama. Možda je Dominis na temelju informacija koje je uglavnom imao u Londonu smatrao da su remonstranti, kojima je i Grotius pripadao, nasljednici Pelagija, a već je sv. Augustin bio protiv te nauke. Zbog svega toga De Dominis nije znao što s pismom koje je primio od Grotiusa. Bio je svjestan da ga u Engleskoj budno prate pa je odlučio odmah predati pismo kralju, a

³⁵ Riječ je o Grotiusovu prijatelju Johnu Overallu.

³⁶ Lancelot Andrewes ili Andrews (Eliensis ili Elienses) (1565.–1626.) – riječ je o slavnom engleskom teologu, piscu, veoma utjecajnom crkvenom savjetniku i kapelanu kralja Jakoba I. Bio je biskup u Chichesteru, zatim Elyju i na kraju Winchesteru. O njemu vidi u: *Ugo Grozio. Il potere...*, nav. dj., str. 36 ss.

³⁷ Usp. *Briefwisseling...*, nav. dj., vol. I, br. 543, str. 593–595; na str. 594 doslovno piše: »Commendavi et Spalatensi et Eliensis statum Ecclesiae et reipublicae nostrae, cui ad cetera mala accessit, quod oratione nuper habita a Regio legato, atque ita ipsius etiam Regis auctoritate, premitur hic melior de Gratia ac libero Arbitrio sententia, simulque promovetur schisma exempli pessimi. Obsecro vos omnes, quantum fieri potest, veritati tuendae et unitati sarciendae detis operam; quam ad rem usi vobis esse poterit qui has fert literas, vir Clarissimus Petrus Hoofdius, optimo natus genere, literas supra modum excultus, testis oculatus eorum quae apud nos sub pietatis titulo prave atque perniciose geruntur...«

³⁸ To Grotiusovo djelo tiskano je pod naslovom: *Defensio fidei catholicae de satisfactione Christi adversus Faustum Socinum senensem*, Lugduni Batavorum, 1617.

³⁹ O tome vidi u: V. GAMULIN, *Regesta dokumenata...*, nav. dj., str. 199 ss.

kopiju poslati veleposlaniku Carletonu. Njemu šalje i popratno pismo u kojem mu piše da je Grotiusovo pismo napisano protiv njega, da je to »nedostojno«, jer on kao veleposlanik samo vrši s »neograničenim zadovoljstvom upute«, naredbe samoga kralja. Dakle, pismo je napisano protiv kraljeve politike i zato mu neće odgovarati a niti što poduzimati.⁴⁰

To Grotiusovo pismo protumačili su kao da on želi smijeniti veleposlanika u Haagu Carletona i na njegovo mjesto postaviti Moritza von Nassaua.⁴¹ Grotius je ubrzo doznao da se njegove riječi izvrću, da mu se podmeće ono što nije napisao. Osjetio je da njemu a i njegovim istomišljenicima prijeti opasnost ne samo od njegovih domaćih neprijatelja nego i od službene engleske politike. Tako se još jednom pokazalo da često interesi i ciljevi, a ne istina i pravda spajaju politike, makar bile i suprotne. Doista, kratko nakon toga, 28. kolovoza 1618., Grotius i njegovi istomišljenici bili su uhićeni i zatvoreni. Iste je godine, 13. studenoga bila u Dotrechtu sazvana sinoda, koja je trajala do 9. svibnja 1619. Na njoj su pobijedili – služeći se različitim spletkama – zagrižljivi, netolerantni gomaristi, uz svesrdnu pomoć službene engleske politike. Kao posljedica tog vjerskog, štoviše, političkog događaja bila je definitivna osuda remonstranata. Grotius je također snosio teške posljedice: oduzete su mu sve službe i bio je osuđen na doživotni zatvor.⁴²

Grotius, da bi se opravdao, nekoliko se puta u pismima vraća na to jedino pismo koje je napisao De Dominisu. Tako 30. kolovoza 1618. iz zatvora piše kancelaru Vosbergenu da je ožalošćen, da pati zbog onoga što mu se dogodilo u svezi s pismom koje je napisao De Dominisu, a u kojem je samo dao mišljenje o Carletonovu govoru u kojem je napao remonstrante. Njegove su riječi krivo protumačene, izvrnute. On je samo tražio da kralj pošalje pogodne učene ljude, teologe, te da oni preispitaju stanje u kojem se nalazi njihova Crkva i Republika, te da preporuče izlaz iz te teške i opasne situacije. On ističe da niti on a niti oni koji ga poznaju nimalo ne sumnjaju u ispravnost njegova postupka i iskrenost pisma koje je napisao Dominisu.⁴³ Slično se opravdava i par dana nakon toga pišući iz zatvora »princu Mauritsu«. Grotius u pismu, među ostalim, kaže: A što se tiče pisma koje je napisao biskupu Dominisu, o kojem je pisao s njegovim dopuštanjem i Vosbergenu, nije imao nikakvu namjeru tražiti da se Carleton zamijeni na mjestu veleposlanika, nego je molio Dominisa da se zauzme kod engleskog kralja da im on pošalje stručne teologe kako bi se rasprave smirile a neprijateljstva među njima prestala. Možda bi se neprilike riješile i sazivanjem generalne sinode.⁴⁴ U pismu Jorisu de Bieu spominje pisma koja je napisao

⁴⁰ Tekst De Dominisova pisma (i faksimil) Carletonu i o pismu vidi u: M. BERLJAK, *Susret Marka Antuna de Dominisa...*, nav. dj., str. 127 ss.

⁴¹ Vidi H.-J. DAM, *Italian friends...*, nav. dj., str. 206.

⁴² O Sinodi, zbivanjima oko nje i o presudama vidi u: *Ugo Grozio. Conciliazione...*, nav. dj., str. XLIX ss; M. BERLJAK, *Il diritto naturale...*, nav. dj., str. 21–22.

⁴³ Usp. *Briefwisseling...*, nav. dj., vol. II, s'Gravenhage, 1936., br. 582, str. 1–4. On doslovno piše Casparu van Vosbergenu: »...Ick hebbe by wylen voor desen hooren vermaenen eenighe saecken, dye my nyet ten beste en werden afgenomen, als vooreerst een bryeff geschreven aen den Bisschop van Spalata, weynigh nae de propositie gedaen by d' Heer Carleton..... Ick hebbe gemeynt, dat Syne Majesteit wel soude doen hyer sendende een Theologant, dye hem op de questiën soude informeren ende Syne Majesteit doen rapport sonder dat myne gedachte in 't minste is geweest van te sprecken van een successeur van den heer Carleton, gelijck myne woorden by eenighe werden misduyt...« (str.1).

⁴⁴ Pismo je upućeno 13. rujna 1618. *statholderu* Moritzu von Nassau. Vidi *Briefwisseling...*, nav. dj., vol. II, br.

crkvenim dostojanstvenicima iz Velike Britanije koji imaju velik utjecaj na kralja – biskupima Overallu i Andrewesu – da mogu razumjeti cilj koji je želio postići spomenutim pismom. To svatko može provjeriti. U njemu je predložio splitskom biskupu da kralj Jakob I. pošalje u Nizozemsku dobre teologe koji će dobro razumjeti rasprave, te da ga nakon toga obavijeste o stanju i o nužnoj pomoći. To je namjerno pisao latinskim jezikom da ga Dominis dadne Njegovu Veličanstvu ako misli da bi to bilo dobro za nizozemsku državu. Grotiusovo pismo imalo je jasnu namjeru, što se vidi iz pisama, stoga je bio jako ojađen da je takvo njegovo mišljenje dano Dominisu bilo protumačeno kako on, Grotius, savjetuje da se imenuje novi veleposlanik u Haagu kao Carletonov nasljednik. On žalostan iskreno izjavljuje da to nije bila njegova namjera,⁴⁵ no to mu nije puno koristilo.

Dakle, možemo zaključiti da su događaji koji su se dogodili nakon Grotiusova nepromišljenog, čak naivnog pisma De Dominisu, imali velik odjek u životu sudionika tih događaja, ali i na daljnje tijekove povijesti, i to ne samo u životu Crkve i države u Nizozemskoj nego i šire. Na žalost, protivnici tolerancije, popustljivosti, dogovora, ekumenizma, jedinstva crkava poslužili su se upravo De Dominisom da bi upravo te vrednote uništili. A on je ostavio sve da bi se u dalekome stranom svijetu borio, možemo reći naivno, s puno iluzija, upravo za te ideale. Ti događaji utjecali su na daljnje aktivnosti i spisateljske djelatnosti Huga Grotiusa, a i Marko Antun de Dominis malo-pomalo je nakon tih događaja počeo uviđati kako su Anglikanska crkva i općenito protestantske crkve manje ekumenske, manje pomirljive i manje željne jedinstva nego što se on nadao kad je došao u London. Uvidio je da pogotovo praksa odudara od proglašenih dobrih načela, te da Crkva jako ovisi o državi, da je od nje u svom djelovanju i te kako uvjetovana. Te spoznaje bile su, među ostalim, razlog da je kod Dominisa sve više sazrijevala misao za odlazak iz Engleske te želja za povratkom. I sam Splitsanin o tome govori u spisu u kojem obrazlaže razloge svojega povratka iz Engleske.⁴⁶

583, str. 6-8. On piše: »...Van den brieff aen den Bisschop van Spalata heb ick verhaelt in een bryeff onlancx met toelaetinghe van Uwe Excellentie toegeschickt aen den Raedsheer Vosbergen, waertoe ick my referere, verclaerende alsoch noyt d' intentie gehadt te hebben om te solliciteren surrogatie aen d' heer Carleton, maer wel om te zyen off Syne Majesteit soude gelieven een goedt Theologant hier te senden, om te verstaen den stant van het geschil, opdat Syne Majesteit, het rapport gehoort hebbende, mochte letten op de remediën, ende naementlijck op de convocatie van een Generale Synode...« (str. 7).

⁴⁵ Pismo je napisano 31. listopada 1619. Usp. *Briefwisseling...*, nav. dj., vol. II, br. 592, str. 18–20. Grotius piše: »...Ick heb oock de selve myne consideratiën eenige Prelaten (Overall en Andrewes), groot credyt hebbende by Syne Majesteit van Groot Bretagne, doen verstaen tot gelijcken eynde gelijc myne ende hare brieven connen uytwysen. Onder anderen heb ick den Bisschop van Spalata in bedencken gegeven, off het nyet goed en waer, dat Syne Majesteit een goed Theologant herrewaerts sond alleen om recht te verstaen den stant des geschils ende daervan rapport te doen, opdat Syne Majesteit als dan te beter soude letten op de noodige remediën die ic naerder heb aengewesen in een Latijnsch geschrift, ingestelt om aen Syne Majesteit gesonden te werden, als de Staten van Holland sulcx soude goed duncken; zijnde my zeer leedt dat het voors. schryven aen den Bisschop van Spalata sulcx werdt geduydt als off ick een successeur aen Charleton saude hebben gesolliciteer, 'twelck ick oprechtelic verclare geweest te zijn buyten myne intentie...« (str. 19).

⁴⁶ Usp. MARCUS ANTONIUS DE DOMINIS Archiepiscopus Spalatensis *Sui reditus ex Anglia Consilium exponit*, Romae ex typographia sacrae camerae Apostolicae MDCXXIII. U tom spisu br. 26 Dominis priznaje da su ga engleski protestanti prevarili. Oni su govorili kako su spremni da se ujedine, ali su se opravdavali da ih papa neće primiti u zajedništvo. No »quando cominciai da questo punto con conversazioni private e con prediche pubbliche a far pressione per l' unione, che perciò non mi pareva interamente lontana, mentre tento di

III. DOMINISOV POVRATAK I SMRT U RIMU

Novoizabrani papa Grgur XV. (1621.–1623.) poziva De Dominisa da se vrati u Rim, a on, umoran od života, bježanja, tudine, starosti, izgubljenih nada, nerazumijevanja, nepravdi, prljave politike i interesa moćnih, prihvaća poziv. Njegova odluka da se vrati iznenadila je sve – bez obzira kojoj vjeri pripadali – a kod mnogih je taj povratak izazvao prezir, ali u isto vrijeme i strah. Lako i nepromišljeno otišao je iz Splita, a još lakše – razočaran onim što je postigao ali pun nade u budućnost – vraća se u Rim. On je, valjda, bio jedini uvjeren u ispravnost svoga postupka, smatrajući da se nikad nije odijelio od Katoličke crkve te da je otišao u Englesku da bi izvršio poslanje oko ujedinjenja crkava.

Zanimljivo je da Grotius i dalje s velikim interesom prati De Dominisa, njegove aktivnosti i spisateljske djelatnosti, doduše ne više s oduševljenjem, nego se u njegovim pismima osjeća oprez, kritika, pa i razočaranje. No jedno je sigurno: Grotius je jedan od rijetkih protestanata – može to i čuditi zbog onoga što je doživio – koji je ostao pri svojem uglavnom povoljnome mišljenju o De Dominisu. Premda on kritizira Splicićaninovo obrazloženje odlaska iz Engleske, to ipak ne umanjuje vrijednost njegovih dobrih knjiga koje je posvetio Crkvi.

U pismu od 11. ožujka 1622. (dakle malo prije nego što je Dominis otputovao iz Londona) Grotius piše bratu Willemu da bi prilikom tiskanja njegova djela *Apologeticus* trebalo ispustiti ono što je napisao u VI. glavi o Splicićaninu, zbog onoga što se sada o njemu čuje.⁴⁷ I doista u toj glavi o njemu nema spomena. I u dugom pismu nekoliko mjeseci kasnije tuži se na Dominisa, koji je sada u Antwerpenu i tamo slavi misu zbog onoga što sada piše. Toj njegovoj promjeni u pitanju religije čudi se i dodaje da to može razumjeti samo ako ju je promijenio.⁴⁸ No u istome pismu hvali De Dominisa zbog *De republica ecclesiastica*, posebno kako je obradio pitanja u svezi sa situacijom u Nizozemskoj. On se slaže da se ti dijelovi izvade i objave.⁴⁹ Sljedeće godine 7. studenoga Grotius piše veoma opširno pismo

mettere il dito nella piaga più a fondo, mi accorgo che in Inghilterra la regola comune della fede non era la cofessione anglicana, che mi presentavano come mite, ma interamente i deliri di Calvino e molti di quelli di Lutero. E ciò mi apparve più chiaramente da un certo umbratile sinodo di Protestanti a Dortrecht, nel quale i rigori calviniani, col consenso e il concorso anche della setta anglicana per mezzo dei suoi inviati a quel sinodo, furono confermati...« (*Marco Antun de Dominis. La pace...*, nav. dj., str. 107-108).

⁴⁷ *Briefwisseling...*, nav. dj., vol. II, br. 729, str. 180; napisano »1622 Maart 11 – Aan Willem de Groot«: »In Apologetico delenda censeo quae capite VI. de Spalatensi retuleram, ob ea quae nunc de eo nuntiantur...« Ovdje je riječ o njegovu *Apologeticus eorum qui Hollandiae, Westfrisiae et vicinis quibusdam nationibus ex legibus praeferunt, ante mutationem quae evenit anno MDCXVIII...* Cum refutatione eorumquae adversus ipsum, atque alios acta ac iudicata sunt, Parisiis, 1622. Riječ je o spisu u kojem Grotius govori o nezakonitom postupku održanom 1619. godine.

⁴⁸ Usp. *Briefwisseling...*, nav. dj., vol. II, br. 771, str. 229; napisano »1622 Juni 24 – Aan Willem de Groot«: »...Legi quaedam M. Antonii de Dominis, qui nunc Antverpiae missas celebrat. In quaestionibus de Gratia et libero Arbitrio plane stat a nobis. In caeteris κασσανδριζει, nisi quod Transsubstantionem et alia quaedam apertius impugnat. Miror quid dicturus sit de hac mutatione Religionis, nisi hoc ipsum Religionem se non mutasse. Nam unam esse existimat Romanensium et Protestantium...«

⁴⁹ Isto: »...Ea loca peti possunt ex syllabo qui in Acta Synodalibus Remonstrantium. Neque vero dissuadeam ex magno opere Spalatini illam partem, quae de nostris quaestionibus agit, excerpti et seorsim excudi...« Važno je ovdje naglasiti kako je De Dominis u pismu nizozemskom plemstvu obećao da će, kad bude tiskao drugi

kanoniku, dobrotvoru i prijatelju Hemelaeru u Antwerpen o sebi ali i o De Dominisu; piše o njegovoj nauci, o njegovim postupcima s kojima se slaže, a i o nekima koje ne može prihvatiti. Nakon svih tih događaja on iznosi vlastite poglede glede postignuća jedinstva među crkvama. Grotius protestant u pismu izjavljuje o Katoličkoj crkvi »...quod toto animo opto cum vestra Ecclesia latissime diffusa et longa successionis serie conspicua aequis legibus posse coniungi«, ali nadodaje kako se od njih, protestanata, traži da vjeruju u ono što ne mogu prihvatiti prije nego se uvjere u istinitost. To treba pokazati jasnim dokazima ili sa Svetim pismom, crkvenim ocima. Za njega postoji samo jedan put »ad restituendam unitatem, a qua tanta Occidentis et Orientis pars divulsa est ... stabilitis iis, quae manente unitate universis placuerunt, in iis, in quibus antiquos non idem sensisse nec consensum ut necessarium exegisse apparet, libertatis indulgere aliquid et attemperare se alienis infirmitatibus. Iam vero ut a credentis ad agenda veniam, quam multa sunt non divini sed ecclesiastici iuris, in quibus, si quid adhibeatur laxamenti, spes sit populos integros ad unitatem corporis reduci posse!« Priznaje da prvenstvo pripada Petru među apostolima i Rimskoj crkvi među drugim crkvama koje su utemeljili apostoli,⁵⁰ ali kao protestant nadodaje: »Mihi autem, ut dicam quod sentio, nihil hactenus se obtulit, quod mihi persuadet in solo Papa, ut nuc Romae loquitur M. Antonius de Dominis, totum Christi spiritum pro iis, quae ad fidem pertinent, residere.« Premda se Grotius sada s njime ne slaže, ipak naglašava da u prijašnjim Dominisovim djelima – premda je koji put preoštar, preopćenit i površan – ipak postoje mnoge stvari koje mogu biti korisne svima onima koji žele uspostaviti slogu, jedinstvo Crkve. Istina se ne smije odbaciti, omalovažiti, makar je iznosili i oni s kojima se inače u drugim stvarima ne slažemo. On žalostan resignirano završava svoje pismo govoreći o Dominisu: »...Nolo autem arbitreris hominis me moveri auctoritate, quam sibi ipse et in praeteritum et in posterum destruit, com quae scripsit scripsisse se ait neque ex cordibus sinceritate neque ex bona conscientia. ... Quid posthac scripturus sit nescio...« A glede njegova »Obrazloženja«, u kojem govori o boravku i povratku iz Engleske, doslovno kaže: »... In illo tumultuario opere de Reditu sui consilio, quod pridem legeram, et nunc relegi, nihil invenio quod ante scriptis contendere possit.«⁵¹

I nakon De Dominisove smrti Grotius o njemu dobiva obavijesti. Tako mu npr. Jan Wtembogaert šalje o njemu jednu ispravu.⁵² A i pismo njegovu bratu Willemu govori o njegovu zanimanju za Splitsanina. On u tom pismu navodi da šalje ocu pjesmu u čast Bogorodice,

svezak *De republica*, uzeti u obzir i neslaganja, rasprave koje se vode u Sjedinjenim pokrajinama, a da sada Grotius potvrđuje kako je on to i učinio (vidi M. BERLJAK, *Dva pisma...*, nav. dj., str. 1 ss).

⁵⁰ Usp. *Briefwisseling...*, nav. dj., vol. II, br. 858, str. 316 gdje doslovno kaže: »...Neque tamen ignoro aut Petri inter Apostolos, aut Ecclesiae Romanae inter alias Ecclesias principalem; neque nescio quantum pondus in explicandis dogmatibus habeat Ecclesiarum, veteris aevi praesertim ab Apostolis fundatarum, in quibus Romana excellit, consensus, cuius testimonio primo id omne debemus quod nobis constat de Novi Testamenti canone: sed ex his omnibus quo iure inferatur id quod urgetur maxime, non video...«

⁵¹ *Briefwisseling...*, nav. dj., vol. II, br. 858, str. 316–317, pismo J. Hamelaeru od 7. studenoga 1623.

⁵² Usp. *Briefwisseling...*, nav. dj., vol. II, br. 1024, str. 484–485. Pismo je napisano 26. listopada 1625. Nije jasno o kojoj je »ispravi« riječ, možda sadrži razloge zbog kojih je bio potaknut na odlazak. On doslovno kaže: »Hierby gaat oock het scriptum aengaende M. Ant. de Dominis«, a u prvoj bilješci je komentar. »Zie I p. 592 n. 1. Met het scriptum is vermoedelijk Wtembogaert's Verclaringhe van de motiven, daardoor Marcus Antonius de Dominis bewogen is geweest 't pausdom te verlaten. Rogge, Bibbl. Rem. Gesch. p. 92) bedoeld.«

ali ne želi da se objavi zbog različitih razloga, među kojima je i taj jer u njoj hvali sadašnjeg papu Urbana VIII. (1623.–1644.). Piše i o njegovoj velikoj želji da se kršćanstvo koje je razdijeljeno dovede do sklada, jedinstva, ali to je više »njegova želja nego nada«, pogotovo sada, sa žalošću zaključuje, kad je »u Rimu osuđena uspomena na Marka Antuna de Dominisa, komu je tijelo spaljeno«. Reznirano dodaje: »Pa ipak ih ima koji me pozivaju u Rim, ali molim: Koji bi to bio toliki razlog da bih išao Rim vidjeti?«⁵³

Kao zaključak velikog Huga Grotiusa o Marku Antunu de Dominisu navodimo njegove riječi koje je napisao svome bratu puno godina nakon njegova tragično završenog (a i življenog) života: »... M. Antonius de Dominis, magni vir iudicii, si unum excipias quod Romam ivit.«⁵⁴

ZAKLJUČAK

Životi dvojice europskih velikana, Marka Antuna De Dominisa i Huga Grotiusa, bili su puni dramatičnih i tragičnih događaja koji su utjecali na njihova razmišljanja, nastojanja i opredjeljenja. To jednim dijelom dokazuju i Grotiusova pisma koja govore o SPLICANINU, kojega je hvalio, kojem se divio, poštovao ga, štoviše imao prema njemu strahopoštovanje i od kojega se nadao pomoći. Grotius je napisao samo jedno pismo (30. listopada 1617.) De Dominisu u London, na koje mu on nije htio odgovoriti. U tom pismu moli ga da osobno pomogne a i da zamoli moćnike u Engleskoj, pa i samoga kralja, da se zbog raspaljenih prepirki o predestinaciji razdori i neprijateljstva u Sjedinjenim pokrajinama smire jer je zbog toga u opasnosti ne samo Crkva nego i njihova Republika. Neoprezno dodaje da tim nevoljama pridonosi i engleski veleposlanik u Haagu Dudley Carleton, koji podupire onu stranu koja zastupa zagrižljiva mišljenja, netolerantnost a protiv je remonstranata. I sam kralj Jakob I. izjavio je da ne treba dijeliti jedinstvo Crkve zbog razmimoilaženja u nevažnim člancima vjere. To Grotiusovo pismo bila je pogreška. Naime, u Londonu su to tumačili kao da on traži Carletonovu smijenu. Kratko nakon toga Grotius i njegovi istomišljenici bili su uhićeni i osuđeni na sinodi u Dotrechu. Naime, zagrižljivi gomaristi, kalvini pobijedili su, služeći se različitim spletkama i uz pomoć Engleske. Grotius je bio osuđen na doživotni zatvor, iz kojega je pobjegao u Francusku. Grotius, da bi se opravdao, da bi pokazao kako su njegove riječi zlonamjerno izvrnute i krivo protumačene, nekoliko se puta u svojim pismima upućenima važnim osobama onoga vremena vraća na pismo koje je napisao Dominisu. Zanimljivo da je Grotius, usprkos tragičnim događajima u njegovu životu, i dalje zadržao općenito povoljno mišljenje o De Dominisu, pa čak i

⁵³ *Briefwisseling...*, nav. dj., vol. II, br. 948, str. 426; pismo je napisano »1625 Febr. 21 – Aan Willem de Groot« »...Mito patri carmen in Deiparam. Sed noli vulgari, tam quia honor etiam a superstitione liber Sancti habitus multis nostrorum sordet, tam quia laudatur ibi Urbanus, qui nunc est Romanus Pontifex, optimus 'Romanae fidicem Lyrae', quod testantur numeri eius lege soluti, Pindar in morem sane quam elegantes. Optandum est ut et Christianisimi fidem nimium dissonantem ad concentum aliquem posset adducere. Sed hoc voti magis quam spei est; praesertim com Romae Marci Antonii de Dominis damnata sit memoria, corpore exusto. Et tamen sunt qui me Romam invitant: *Sed quae tanta, precor, Romam mihi causa videndi?*«

⁵⁴ Pismo upućeno Willemu de Grootu 10. rujna 1639. u: *Briefwisseling...*, nav. dj., vol. X, str. 588.

onda kad kritizira obrazloženje koje je dao o svojem boravku u Londonu ili kad mu zamjera što se vratio u Rim, gdje je neslavno završio prije točno 375 godina.

Nakon smrti Huga Grotiusa njegovo je tijelo vraćeno s najvećim počastima u njegovu domovinu Nizozemsku, u rodni grad Delft. Ima veličanstven grob u crkvi i spomenik na trgu pred crkvom. On je slavan i hvaljen u svojoj domovini i izvan nje; njegovo je djelo poznato i priznato. S druge strane tijelo Rabljanina Marka Antuna De Dominisa spaljeno je na Campo de' Fiori u Rimu. Njegov lik i djelo zaboravljeni su čak i u njegovoj domovini, a bio je poznat i priznat od velikana tadašnje Europe, među kojima i od »oca međunarodnog prava« i »utemeljitelja jusnaturalizma« Huga Grotiusa.

Summary

MARKO ANTUN DE DOMINIS IN THE LETTERS OF HUGO GROTIUS

*On the basis of letters of Hugo Grotius addressed to Marko Antun de Dominis, together with some other Grotius' letters to others (in which de Dominis is mentioned), author tries to reveal some more facts to contribute to our knowledge about the life of Marko Antun de Dominis. In these letters Grotius writes about de Dominis' writing abilities, especially about his work *De republica ecclesiastica*. Moreover, one can find there a great number of facts on de Dominis' work on the Church reconciliation and reunion. It seems that Grotius respected Dominis' work, and furthermore that he hoped that Dominis could have some influence on the situation considering religious restlessness in Nederland. These letters cover almost entire life of de Dominis – from Split (Spalato) where de Dominis was archbishop, along his short staying in Venice and then in Rotterdam, up to his glorious arrival in England and his final fall in Rome.*